

دانشگاه کاشان
دانشکده علوم انسانی
گروه ادیان و فلسفه

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد در رشته ادیان و عرفان

بررسی روابط متقابل یهودیان ، مسیحیان و شیعیان در ایران
از عصر صفوی تا انقلاب اسلامی

استاد راهنما :

دکتر حسین حیدری

استاد مشاور :

دکتر یونس حمامی لاله زار

بوسیله :

محبوبه کریمیان طاهری

آبان 90

دانشگاه کاشان
دانشکده علوم انسانی

بسمه تعالی

تاریخ:
شماره:
پوست:

مدیریت تحصیلات تکمیلی دانشگاه
صورتجلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

نام و نام خانوادگی دانشجو: محبوبه کریمیان طاهری شماره دانشجو: ۸۶۲۳۴۲۶۰۰۱
رشته: ادیان و عرفان دانشکده علوم انسانی
عنوان پایان نامه: بررسی روابط متقابل یهودیان ، مسیحیان و شیعیان ایران از دوره ی صفوی تا انقلاب اسلامی ایران
تعداد واحد پایان نامه : ۴ تاریخ دفاع ۱۳۹۰/۶/۱۴

این پایان نامه به مدیریت تحصیلات تکمیلی به منظور بخشی از فعالیتهای تحصیلی لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد ارائه می گردد. دفاع از پایان نامه در تاریخ ۹۰/۶/۱۴ مورد تأیید و ارزیابی اعضای هیأت داوران قرار گرفت و با نمره ۱۹/۵ به حروف نوزده و نیم و با درجه عالی به تصویب رسید.
اعضاء هیأت داوران:

عنوان	نام و نام خانوادگی	مرتبه علمی	امضاء
۱. استاد راهنما	دکتر حسین حیدری	استادیار	
۲. استاد مشاور	دکتر یونس حمامی لاله زار	مدرک دکتری	
۳. متخصص و صاحب نظر داخل دانشگاه	دکتر احسان قدرت الهی	استادیار	
۴. متخصص و صاحب نظر خارج از دانشگاه	دکتر محمدهادی امینی	استادیار	
۵. نماینده تحصیلات تکمیلی	دکتر فاطمه طاهری	استادیار	

مدیریت تحصیلات تکمیلی دانشگاه

آدرس: کاشان - بلوار قطب راوندی
کد پستی: ۸۷۳۱۷-۵۱۱۶۷
تلفن: ۵۱۱۳۲۲۷-۵۱۱۳۲۷۷
http: www.kashanu.ac.ir

تقدیم به :

دستان پرمهر و چشمان مهربانی که چندی است

مهمانِ سرای ابدی است.

تشکر و قدردانی :

حمد و سپاس بی حد ، خدایی راست که انسان را آفرید و از نفخه الهی در وجودش دمید؛ گوهر جانش را به عقل و عشق سرشت تا سزاوار سجده کائنات باشد.

پیش از آغاز این پژوهش، بر خود لازم می دانم از تمامی اساتید و بزرگوارانی که در طول تحصیل ، مرا در کسب دانش و معرفت یاری نمودند ، تشکر و قدردانی نمایم.

از استاد گرامی و بزرگوار ، جناب آقای دکتر حسین حیدری که راهنمایی این رساله را برعهده گرفته و این جانب را در جمع آوری ، تحلیل و نگارش مطالب یاری کردند، سپاسگزارم.

از جناب آقای دکتر یونس حمای که مشاوره پایان نامه حاضر را بر عهده گرفته و با راهنمایی های خود مرا مورد لطف خود قرار دادند، متشکرم.

از استاد فرزانه، جناب آقای دکتر قدرت الهی که به عنوان صاحب نظر و متخصص داخل دانشگاه ، داوری رساله را بر عهده گرفتند، سپاسگزارم.

از جناب آقای دکتر امینی که به عنوان صاحب نظر و متخصص خارج دانشگاه، رساله حاضر را داوری نمودند، متشکرم.

چکیده

یهودیان و مسیحیان ایران، جزو مهم ترین و قدیمی ترین گروه های مذهبی ساکن در ایران بوده اند. قدمت حضور یهودیان در ایران به بیش از دوهزار سال می رسد و مسیحیت نیز بنا بر روایات تاریخی از سده اول میلادی وارد ایران شده است.

نوع روابط اقلیت یهودی و مسیحی با اکثریت شیعه مذهب، از قرن یازدهم قمری - همزمان با تشکیل نخستین حکومت ملی و مستقل ایرانی بعد از اسلام (صفویه، 905-1135 ش) - صبغه و سمت و سویی متفاوت به خود گرفت. با مهاجرت اجباری ارامنه به نواحی مرکزی ایران، در زمان شاه عباس صفوی (پادشاه صفوی، 978-1038 ش)، تعامل شیعیان با غیر شیعه ها گسترده شد. مسیحیان - به لطف حمایت های دولت های اروپایی و دربار صفوی - نسبت به یهودیان، در موقعیت بهتری قرار گرفتند. پژوهش حاضر، کوشیده است تصویر روشنی از روابط مذکور ارائه کند و تعامل یهودیان، مسیحیان و شیعیان را در زمینه های اقتصادی، عقیدتی، سیاسی و فرهنگی مورد مطالعه قرار دهد.

برخلاف ادعای بسیاری از محققان و نویسندگان یهودی، اختلافات و دشمنی میان یهودیان و شیعیان صرفاً دارای مبانی ایدئولوژیکی نبوده و به صورت گسترده و همه جانبه نیز اعمال نمی شده است، بلکه این چالش ها و زد و خورد ها، گذرا و موقتی بوده و به تبع شرایط و اغلب، با انگیزه های اقتصادی و مالی، به وقوع پیوسته است. این مسئله با بررسی وضعیت یهودیان در اروپای قرون وسطی آشکارتر می شود. بر اساس یافته های این پژوهش، عامل اصلی برخوردهای میان پیروان سه دین ابراهیمی در ایران، عدم معاشرت آنان با «غیر خود» و وجود احکام بازدارنده از اختلاط با سایرین و نیز عقیده هر یک از آنان، به برتری دین و آیین خود، بوده است. عمده روابط میان سه گروه مزبور، در زمینه های اقتصادی بوده و کم ترین تعامل در زمینه های دینی و عقیدتی صورت گرفته است. یهودیان کمتر از مسیحیان در ارتباط با شیعیان بوده اند و زندگی در گتوها و در کنار همکیشان و همقومان خود را به زیستن در کنار سایر مردم ترجیح داده اند. در این رساله، از منابع کمیاب یهودی و نیز بسیاری از منابع فارسی استفاده شده است.

کلیدواژه ها: یهودیان ایران، مسیحیان ایران، تاریخ ایران، دوره صفوی، دوره قاجار، شیعیان ایران.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
1.....	مقدمه
3.....	کلیات تحقیق
3.....	1. طرح مسئله
4.....	2. پیشینه تحقیق
8.....	3. ضرورت تحقیق
9.....	4. فرضیه
10.....	5. روش و ساختار تحقیق
	بخش نخست : پیشینه حضور یهودیان و مسیحیان در ایران
13.....	1-1-نگاهی اجمالی به تاریخ یهودیان ایران
13.....	1-1-1 یهودیان ، از زمان هخامنشیان تا ظهور اسلام
17.....	2-1-1 یهودیان از دوره خلفا تا عصر صفویه
19.....	2-1-نگاهی اجمالی به تاریخ مسیحیان ایران
19.....	1-2-1 آشوریان و کلدانیان (نستوریان)
23.....	2-2-1 ارمنیان ایران
25.....	3-2-1 مبلغان مسیحی در ایران
	بخش دوم: روابط متقابل شیعیان و یهودیان در ایران ، از عصر صفوی تا انقلاب اسلامی
30.....	1-2 روابط یهودیان و شیعیان در ایران ، از عصر صفوی تا قاجاریه
30.....	1-1-2 عوامل تأثیرگذار بر وضعیت یهودیان در عصر صفوی
30.....	1-1-1-2 درباریان
38.....	2-1-1-2 جدیدالاسلام ها
40.....	3-1-1-2 فضلا و روحانیون
43.....	2-1-2 بازتاب و نتایج علل فوق در جامعه یهود ایران در عصر صفوی

- 43.....1-2-1-2 محدودیت ها و مشکلات یهودیان در عصر صفوی
- 43.....1-1-2-1-2 جهود نجس
- 46.....2-1-2-1-2 آنوسی ها در عصر صفویه
- 47.....3-1-2-1-2 محله های یهودی
- 48.....4-1-2-1-2 جدیدها
- 49.....5-1-2-1-2 یهودی ستیزی اروپایی در ایران عصر صفوی
- 49.....6-1-2-1-2 شبتای صوی و یهودیان ایران
- 51.....3-1-2 گزارشی از وضعیت معیشتی، جمعیتی، فرهنگی و جغرافیایی یهودیان در
- 51.....1-3-1-2 اوضاع عمومی یهودیان در عصر صفوی
- 54.....2-3-1-2 یهودیان در عرصه تجارت و بازرگانی
- 59.....3-3-1-2 پراکندگی جغرافیایی و آمار جمعیتی یهودیان در عصر صفویه
- 59.....1-3-3-1-2 کاشان
- 63.....2-3-3-1-2 اصفهان
- 65.....3-3-3-1-2 لار و شیراز
- 66.....4-3-3-1-2 همدان
- 66.....5-3-3-1-2 هرمز
- 68.....6-3-3-1-2 گلپایگان و خوانسار
- 69.....4-3-1-2 یهودیان در عرصه هنر و ادبیات
- 83.....5-3-1-2 نادرشاه افشار (1747-1736 م)
- 83.....1-5-3-1-2 نادر و یهودیان کاشان
- 85.....2-5-3-1-2 نادر و یهودیان گلپایگان و همدان
- 86.....3-5-3-1-2 نادر و یهودیان مشهد
- 87.....4-5-3-1-2 نادر و ترجمه کتب مقدس
- 88.....6-3-1-2 کریم خان زند (1779-1750 م)
- 91.....4-1-2 تحلیل مناسبات یهودیان و شیعیان در عصر صفویه
- 99.....2-2 روابط متقابل یهودیان و شیعیان ، در عصر قاجار

- 99.....1-2-2 علل و عوامل تأثیرگذار بر وضعیت جامعه یهود در عصر صفوی
- 99.....1-1-2-2 درباریان
- 108.....2-1-2-2 جدیدالاسلام ها
- 109.....1-2-1-2-2 محمدرضا جدیدالاسلام
- 113.....2-2-1-2-2 اسماعیل حاجی بابا قزوینی
- 116.....3-1-2-2 روحانیون و علما
- 121.....2-2-2 نتایج و بازتاب علل فوق بر جامعه یهود ایران ایران در عصر قاجار
- 121.....1-2-2-2 آنوسی های مشهد
- 128.....2-2-2-2 بهائیت در میان یهودیان
- 130.....1-2-2-2-2 بهائیت در همدان
- 131.....2-2-2-2-2 بهائیت در کاشان
- 133.....3-2-2-2 ریختن خون کودکان در فطیر
- 136.....3-2-2 برون رفت یهودیان از مسائل و مشکلات در عصر قاجار
- 136.....1-3-2-2 آلیانس در ایران
- 141.....2-3-2-2 صهیونیسم ایرانی
- 142.....3-3-2-2 مشروطه و یهودیان
- 149.....4-2-2 گزارشی از وضعیت معیشتی، فرهنگی، جمعیتی و جغرافیایی یهودیان در
- 149.....1-4-2-2 روحانیون و سیاحان یهودی در ایران
- 152.....2-4-2-2 اوضاع عمومی یهودیان در عصر قاجار
- 160.....3-4-2-2 پراکندگی جغرافیایی و آمار جمعیتی یهودیان در عصر قاجار
- 161.....1-3-4-2-2 تهران
- 166.....2-3-4-2-2 اصفهان
- 169.....3-3-4-2-2 همدان
- 174.....4-3-4-2-2 شیراز
- 178.....5-3-4-2-2 کاشان
- 179.....6-3-4-2-2 کردستان

- 184.....5-2-2تحلیل مناسبات یهودیان و شیعیان در عصر قاجار.....
- 195.....3-2 روابط متقابل یهودیان و شیعیان در عصر پهلوی.....
- 195.....1-3-2علل و عوامل تأثیرگذار بر جامعه یهود ایران در عصر پهلوی.....
- 195.....1-1-3-2درباریان.....
- 201.....2-3-2برون رفت یهودیان از مسائل و مشکلات در عصر پهلوی.....
- 201.....1-2-3-2صهیونیسم ایرانی.....
- 207.....2-2-3-2مهاجرت یهودیان ایران به فلسطین.....
- 222.....3-2-3-2سازمان ها و کانون های یهودی در ایران عصر پهلوی.....
- 222.....1-3-2-3-2حبرا.....
- 222.....2-3-2-3-2انجمن کلیمیان تهران.....
- 224.....3-3-2-3-2سندوق ملی یهود.....
- 225.....5-3-2-3-2سازمان بانوان یهود ایران.....
- 226.....6-3-2-3-2کانون فرهنگی کوروش کبیر.....
- 226.....7-3-2-3-2آژانس یهود.....
- 228.....8-3-2-3-2سازمان ارت.....
- 229.....4-2-3-2وضعیت مدنی و آموزشی یهودیان.....
- 231.....5-2-3-2یهودیان بهائی در عصر پهلوی.....
- 233.....3-3-2گزارشی از وضعیت معیشتی، جغرافیایی، فرهنگی و اجتماعی یهودیان در.....
- 233.....1-3-3-2اوضاع عمومی یهودیان در عصر پهلوی.....
- 243.....2-3-3-2وضعیت اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی یهودیان در.....
- 245.....1-2-3-3-2بانکداری.....
- 247.....2-2-3-3-2بازرگانی و صنعت.....
- 247.....3-2-3-3-2کلیمی بافت.....
- 250.....4-2-3-3-2طبقه بندی جامعه یهود ایران به لحاظ اقتصادی.....
- 252.....3-3-3-2یهودیان در عرصه هنر و فرهنگ.....
- 256.....4-3-3-2آمار جمعیتی و پراکندگی جغرافیایی یهودیان در عصر پهلوی.....

- 258..... شیراز 1-4-3-3-2
- 260..... اصفهان 2-4-3-3-2
- 261..... همدان 3-4-3-3-2
- 263..... کاشان 4-4-3-3-2
- 265..... یهودیان غیر ایرانی در ایران 5-3-3-3-2
- 265..... یهودیان آلمان 1-5-3-3-2
- 267..... یهودیان لهستان 2-5-3-3-2
- 268..... یهودیان عراق 3-5-3-3-2
- 273..... نهواری ها و حییمی ها 6-3-3-3-2
- 276..... خاطرات 7-3-3-3-2
- 277..... مراسم ازدواج یهودیان ایران 1-7-3-3-2
- 278..... معجون شفابخش 2-7-3-3-2
- 279..... آداب و رسوم بارداری و تولد در میان یهودیان 3-7-3-3-2
- 282..... جهود نجس است یا مسلمان 4-7-3-3-2
- 286..... حکایت های عامیانه 5-7-3-3-2
- 289..... آنوس های مشهدی 6-7-3-3-2
- 290..... چپویی شیراز 7-7-3-3-2
- 291..... خانم نوتی 8-7-3-3-2
- 293..... نسوان یهودی 8-3-3-3-2
- 294..... 9-3-3-3-2 تعلیم تربیت کلیمیان در ایران
- 296..... 4-3-3-3-2 تحلیل مناسبات یهودیان و شیعیان در عصر پهلوی
- بخش سوم : روابط متقابل شیعیان و مسیحیان در ایران ، از عصر صفوی تا انقلاب اسلامی
- 310..... 1-3-3-3-1 آرامنه
- 310..... 1-1-3-3-1 آرامنه از عصر صفویه تا قاجاریه
- 357..... 2-1-3-3-1 آرامنه در دوران قاجار
- 382..... 3-1-3-3-1 آرامنه از عصر پهلوی تا انقلاب اسلامی

405.....	4-1-3 تحلیل مناسبات شیعیان و ارامنه در ایران.....
418.....	2-3 آشوریان و کلدانیان.....
422.....	1-2-3 آشوریان از دوره صفوی تا آغاز جنگ جهانی اول.....
426.....	2-2-3 جلوها در ایران.....
430.....	3-2-3 سرنوشت آشوریان در جریان دو جنگ جهانی.....
434.....	4-2-3 اوضاع فرهنگی ، اجتماعی و جمعیتی آشوریان در قرن بیستم.....
448.....	5-2-3 میسیون ها و مبلغان مسیحی در میان آشوری ها.....
456.....	6-2-3 تحلیل مناسبات شیعیان و آشوریان - کلدانیان ایران در پنج سده اخیر.....
461.....	3-3 مبلغان و مبشران مسیحی در ایران.....
461.....	1-3-3 هیأت های تبلیغی در ایران عصر صفوی.....
466.....	2-3-3 فعالیت های تبلیغی مبشران مسیحی در عصر قاجار.....
471.....	3-3-3 رواج ردیه نویسی در ایران.....
488.....	4-3-3 تحلیل مناسبات مبلغان مسیحی و شیعیان ایران، از.....
495	نتایج کلی پژوهش.....
499.....	فهرست مراجع.....

مقدمه

یکی از مهم ترین و حساس ترین مسائل هر جامعه، چگونگی برخورد با اختلافات و چالش های مذهبی است. سیاست دینی جامعه و وجود یا فقدان رواداری دینی، نقش مهمی در پویایی یا عدم پویایی فرهنگی و مذهبی جامعه ایفا می کند.

تاریخ نشان می دهد که همواره اکثریت جوامع نسبت به اقلیت، از امتیازات و امکانات بیشتری برخوردار بوده و هستند؛ به خصوص، اگر دین عامل تفکیک آن ها از یکدیگر باشد. ایران، به دلیل قرار گرفتن در موقعیت خاص جغرافیایی، به مثابه چهارراهی است که اقلیت های قومی، زبانی و دینی مختلفی را در خود جای داده است؛ این گروه ها، ضمن همزیستی و تعامل با سایر افراد جامعه، اجتماعات کوچک و مستقلی را بوجود آورده اند که در برخی موارد، تمایل آنها به حفظ هویت زبانی، مذهبی و یا قومی از یک سو و استمرار روابط و پیوندهای میان این جوامع و جامعه اکثریت از سوی دیگر، به تعارض و تضاد میان ارزش ها و هنجارهای موجود در میان آنها انجامیده است.

دو اقلیت یهودی و مسیحی در ایران، دارای قدمتی بسیار طولانی هستند و قرن ها پیش از ورود اسلام به ایران، در این سرزمین حضور داشته اند؛ اما در تمام ادوار، بخشی از اقلیت دینی محسوب شده اند. این پیشینه طولانی و حضور مستمر، به خلق تاریخی انجامیده است که تفحص در ابواب مختلف آن، زوایای مبهم و تاریک تاریخ ایران را روشن می سازد. در حالی که اکثر مورخان، در پی نگارش تاریخ سیاسی حکومت ها و یا تاریخ اجتماعی توده مردم بوده اند، توجه به اوضاع معیشتی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی این دو اقلیت و بررسی پیوندها و مناسبات آنها با جامعه اکثریت، به ما کمک می کند تا برداشت جامع تر و قضاوت منصفانه تری در مورد آنها داشته باشیم. از طرف دیگر، غالب نویسندگان و مورخان یهودی و مسیحی، بویژه یهودیان، با نگاهی تک بعدی و در بعضی موارد، مغرضانه و جانبدارانه، تاریخ هم کیشان خود در ایران را بررسی کرده اند. بنابراین برای خلق تصویری نزدیک به واقع از تاریخ این دو اقلیت در ایران، شایسته است با نگاهی برون دینی به مطالعه انواع منابع و مکتوبات تاریخی و بررسی نقادانه آن ها و ارزیابی دقیق اطلاعات و یافته ها پردازیم.

در بسیاری از منابع و کتب تاریخی، از دوره صفویه به عنوان عصری یاد می‌شود که آزار و اذیت اقلیت‌ها به صورت گسترده و همه‌جانبه آغاز می‌گردد و به جز عامه مردم، طبقه روحانی و درباریان نیز، به ظلم و تعدی نسبت به جامعه اقلیت مبادرت می‌ورزند؛ از سوی دیگر، سلسله صفویه به عنوان اولین حکومت ملی و مستقل بعد از اسلام، شرایط و امکانات تازه‌ای را در اختیار اقلیت‌ها و بویژه مسیحیان قرار داد، تا در سایه آن، بتوانند به شکوفایی و قدرت برسند. این پژوهش از عصر صفویه آغاز می‌شود تا نشان دهد که اقلیت‌ها، در این دوره، با وجود تمام فشارها و محدودیت‌ها، در زمینه فرهنگی و هنری و حتی اقتصادی رشد و پیشرفت داشته‌اند؛ در این ارتباط، تعامل سه طبقه جامعه با این دو اقلیت را، در هر دوره تاریخی، به طور مجزا، بررسی شده و وقایع تاریخی مربوط به هر دوره نقل و علل برخورد درست یا نادرست با آنها ارزیابی می‌شود.

دلایل نفرت از یهودیان در ایران، مقایسه وضعیت یهودیان و مسیحیان و علل و انگیزه‌های تغییر دین از سوی اقلیت‌ها، از جمله مسائلی است که به طور خاص بررسی می‌شود. در مورد علل نفرت از یهود، فرضیات متعددی قابل بررسی است؛ از جمله روحیه خودبرتربینی و منفعت‌طلبی یهودیان، تبلیغی نبودن دین یهود، احکام مربوط به طهارت و تعالیم بهداشتی، حضور اسراییل در منطقه و آموزه‌های قرآن در ارتباط با قوم یهود است؛ در حالی که مسیحیان به خصوص پس از حضور مبلغان اروپایی در ایران، بیش از پیش، با مسلمانان درآمیختند. این مبلغان دینی در کنار ارائه انواع خدمات آموزشی و پزشکی و تربیتی، به تبشیر و تبلیغ تعالیم مسیحیت نیز می‌پرداختند.

با بررسی تطبیقی یهود ستیزی در ایران و اروپا، به این نتیجه می‌رسیم که مسئله آزار و اذیت این اقلیت (و دیگر اقلیت‌ها) در ایران، برخلاف اروپا، هیچ‌گاه صورت نظام‌مند و ایدئولوژیک به خود نگرفت؛ بلکه حوادثی بود که به طور موقتی و با تحریک معدودی از افراد فرصت‌طلب یا متعصب رخ می‌داد و بلافاصله با عکس‌العمل حکومت، مردم و روحانیت روبرو می‌شد. این وقایع تاسف‌بار برخاسته از کژفهمی و جهل مردم، خیانت جدید اسلام‌ها و اشتباهات و غرض‌ورزی‌های یهودیان و مسیحیان بود.

کلیات تحقیق

1. طرح مسئله

اقلیت یهودی و مسیحی ایران، از مهم ترین جوامع مذهبی هستند که در این کشور حضور داشته اند و به دلیل تمایزهای دینی و فرهنگی میان آنان و جامعه اکثریت، همواره با چالش هایی روبرو بوده اند. بررسی چالش ها و سازش های احتمالی آنها در ایران، به ما کمک می کند تصویر روشن تری از سرگذشت تاریخی این جوامع داشته باشیم و به دور از برداشت های شخصی و قضاوت های سطحی و مبتنی بر باورهای عامیانه، ارزیابی دقیق و جامعی از مناسبات آن ها با شیعیان به دست آوریم.

پژوهش حاضر، به دنبال یافتن مناسبات و روابط میان شیعیان در ایران و اقلیت یهودی و مسیحی در زمینه های مختلف اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و علمی، از آغاز عصر صفوی تا انقلاب اسلامی است؛ به این منظور منابع مختلف تاریخی مورد مطالعه قرار گرفته و از لابلای کتب تاریخی، پیوند میان این جوامع روشن خواهد شد. مناسبات آنان با طبقات مختلف جامعه، اعم از روحانی، درباری و عامی، مورد توجه ویژه قرار گرفته است. کارشکنی های برخی از جدیدالاسلام ها، تعصب روحانیون قشری که با انگیزه های مختلف بر اقلیت ها فشار می آوردند، جهل و کژفهمی افراد عامی و بالاخره سوء استفاده برخی از درباریان و حاکمان محلی از موقعیت آسیب پذیر یهودیان و مسیحیان ایران، از جمله مسائل مهمی است که به آن پرداخته می شود.

ابهاماتی که در تاریخ یهودیان و مسیحیان ایران وجود دارد، شایعات و تبلیغات منفی که علیه حکومت های صفوی و قاجار در مورد دشمنی و ظلم علیه یهودیان و مسیحیان گسترش یافته، نقدها و تحلیل های مغرضانه و متعصبانه برخی از مورخان یهودی و مسیحی در گزارش وضعیت هم کیشان خود در ایران و نقش و تاثیر برخی از کلیمیان، ارامنه و یا آشوریان در خلق حوادث تاریخی، از جمله عواملی است که موجب گردیده، در پژوهش حاضر به تحقیق و مطالعه در مورد تاریخ یهودیان و مسیحیان در ایران و روابط آنان با جامعه شیعیان پرداخته شود.

2. پیشینه تحقیق

به طور کلی منابع و آثاری که در ارتباط با پژوهش حاضر قابل بررسی است، به چند دسته تقسیم می شود:

1. کتب و مقالاتی که به دست مورخان و نویسندگان یهودی و یا مسیحی نگاشته شده است؛

2. سفرنامه ها و گزارش هایی که سفرها و جهانگردان و یا تجار غیر ایرانی، در مورد ایران تحریر کرده اند؛

3. آثار کلاسیک تاریخی که به دست مؤلفان و تاریخ نگاران مسلمان ایرانی نوشته شده است.

در یک ارزیابی کلی، باید اذعان کرد که اثر تاریخی موثقی که به طور جامع و مانع، اوضاع اقلیت های یهودی و مسیحی ایران را در طول این پنج سده، بررسی کرده و به طور دقیق به جزئیات زندگی آنها - به ویژه اقشار متوسط جوامع یهودی و مسیحی - پردازد، وجود ندارد. بیشتر سفرنامه هایی که در این دوران نگاشته شده، صبغه سیاسی داشته و شرح دربار ایران است و یا به توصیف شهرها و آداب و رسوم مردم در نواحی مختلف می پردازد. البته اوضاع مسیحیان، به ویژه ارامنه ایران در شهرهای مهمی چون جلفا، مورد توجه سفرنامه نویسان قرار گرفته، اما، تقریباً، تمام آنها، بدون توجه به مناسبات اقلیت مسیحی با جامعه مسلمان ایرانی، تنها اعتقادات دینی آنها و اختلافات احتمالی شان را با مسیحیت اروپایی مورد بررسی قرار داده اند؛ ضمن اینکه تطبیق این آثار، نشان می دهد، در بسیاری از موارد، مؤلف بدون اینکه خود به میان جوامع مسیحی برود، اطلاعاتی را که سفرنامه نویسان پیشین در اثر خود آورده اند، بدون تغییر در گزارش های خود منعکس کرده است.

مورخان مسلمان ایرانی نیز در ادوار مختلف، به ثبت و ضبط حوادث و رخدادهای تاریخی مبادرت ورزیده اند؛ اما تقریباً، در هیچ کدام از آنها ردپای روشنی از حضور و تاثیر یهودیان و مسیحیان در شکل گیری وقایع تاریخی دیده نمی شود. «درباری بودن» این آثار تاریخی و تعلق خاطری که مورخان، به ثبت حوادث مربوط به دربار داشته اند و عدم توجه به اوضاع معیشتی و اجتماعی اقشار مختلف جامعه، باعث بی توجهی آنان به وضعیت این دو اقلیت شده است؛

از طرف دیگر ، احتمال دارد مورخان مسلمان به عمد و از روی غرض ورزی و تعصبات خاص شیعی ، ذکری از شخصیت های برجسته یهودی ، ارمنی و آشوری نیاورده و آنها را از صحنه تاریخ حذف کرده باشند؛ از سوی دیگر ، این احتمال نیز وجود دارد که مورخان مسلمان، به دلیل نقش کم اهمیتی که یهودیان و یا مسیحیان در مقایسه با قاطبه مسلمان در شکل گیری حوادث و وقایع تاریخی داشته اند، حضور آنها و یا تعلقات مذهبی آنان را مورد اهمال قرار داده باشند. به هر جهت ، نویسندگان مسلمان، دانسته و یا نادانسته ، توجه چندانی به اوضاع اقلیت مسیحی و یهودی نداشته و حضور آنها را در حوادثی چون مشروطه ، مورد چشم پوشی قرار داده اند. بنابراین بررسی این آثار کمک چندانی به این پژوهش نمی کند ، تنها برخی از منابع ، اطلاعاتی دارند که بسیار مغرضانه و تنگ نظرانه ، نسبت به یهودیان و مسیحیان موضع گرفته و مطالعه این کتب ، نشان می دهد که نویسندگان آنها از نزدیک شدن به جوامع مسیحی و یهودی ابا داشته و تنها بر اساس ذهنیت منفی خود و باورها و تعصبات شخصی ، این جوامع را مورد ارزیابی قرار داده اند.

در حالی که مورخان مسلمان توجهی به یهودیان و مسیحیان ندارند، نویسندگان و اندیشمندان یهودی و مسیحی، حضور و نقش هم کیشان خود را در تاریخ ایران، بسیار برجسته ساخته اند؛ برای نمونه ، رایین در یک اثر مستقل ، نقش ارمنیان و به ویژه پیرم خان را در مشروطه به حدی پررنگ می نماید ، که خواننده تصور می کند این انقلاب تنها با کوشش و مجاهدت ارمنه به ثمر نشسته است. مورخان یهودی و مسیحی ، بدون توجه به حضور سایر اقشار جامعه در شکل گیری تاریخ این سرزمین ، تنها به نقش و تاثیری که هم کیشان و هم قومان خود داشته اند ، توجه دارند. به هر ترتیب ، آفت بسیاری از آثار تاریخی ، اعم از آثار مسلمانان ، مسیحیان و یهودیان ، «دست چین کردن» و گزینش افراد ، اماکن، ازمه و یا وقایع خاص تاریخی ، بدون توجه به سایر پدیده های تاریخ ساز است. یکی از مورخان یهودی که در ارتباط با تاریخ یهود ایران ، تحقیق کرده ، حبیب لوی است ؛ وی در یک اثر حجیم، به تفصیل ، تاریخ یهود ایران را از آغاز تا زمان خود ، مورد بررسی قرار داده است ؛ فقدان منابع و مستندات موثق ، نگارش غیر منظم ابواب مختلف تاریخی ، عدم توجه به نقش سایر اقشار جامعه در سیر تحول تاریخی کشور ، بی توجهی به روابط میان جوامع یهودی و شیعه و نیز نگاه غرض ورزانه و آمیخته با تعصب دینی در بسیاری از موارد ، ارزش کار او را تحت الشعاع

قرار داده است؛ البته داده های تاریخی و گزارش های مفصل موجود در این اثر - جدا از تحلیل ها و استنباط های شخصی نویسنده - اطلاعات ارزشمندی را در اختیار خواننده قرار می دهد.

مرکز تاریخ شفاهی یهودیان ایران، در چند دهه گذشته، فعالیت های پژوهشی متعددی را در زمینه تاریخ جامعه یهود ایران انجام داده است و برای مستندسازی این تحقیقات، از افرادی کمک گرفته که در جریان حوادث تاریخی مربوط به این جامعه حضور داشته اند؛ توجه ویژه این مرکز، به گردآوری عکس های موجود در آرشیوهای شخصی یهودیان ایران، میراث ادبی جامعه یهود ایران و داستان های عامیانه و خاطرات شفاهی افراد، ارزش مقالات و کتب منتشر شده از سوی این مرکز را افزایش داده است. از جمله، مجموعه چهار جلدی با عنوان «یهودیان ایران در تاریخ معاصر» یا «تروعا»، که با چاپ مقالات متعدد در زمینه های سیاسی، ادبی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی، ابعاد مختلف تاریخ جامعه یهود ایران را مورد بررسی قرار داده است؛ نگاه غرض ورزانه برخی از نویسندگان این مقالات، پراکندگی مقالات و عدم ارتباط و تجانس آنها با یکدیگر و تفاوت فاحش سطح کیفی مقالات، محقق را در برخورد با این مجموعه، سردرگم می کند. مجموعه مقالات «فرزندان استر» که به کوشش هومن سرشار تنظیم گردیده، یکی دیگر از آثار چاپ شده در این مرکز است؛ این اثر مشتمل بر بیست و چهار مقاله است، که ویراستار آن، سعی داشته با حفظ ترتیب تاریخی این مقالات، خواننده را در یافتن مطالب و مستندات مورد نظرش یاری کند؛ این مقالات نیز، بعضاً، خالی از غرض ورزی و تعصب نیستند، اما برخی از آنها، با ارائه منابع موثق و تحلیل های مستدل و مستند، منبع خوبی برای محقق به شمار می آیند. مجموعه سه جلدی «پادیاوند» به ویراستاری امنون نتصر از دیگر آثاری است که تحقیق در ابواب تاریخی جامعه یهود ایران را وجهه همت خود قرار داده است. نتصر در گردآوری این مجموعه، بیشتر به میراث ادبی جامعه یهود ایران و تحلیل آثار فارسیهود توجه داشته است و تاریخ سیاسی این جامعه را، به ویژه در سده های اخیر، کمتر مورد بررسی قرار داده است. به جز نگاه تک بعدی و غرض ورزی های برخی از نویسندگان مقالات این مجموعه، درهم ریختگی مقالات و بی نظمی آنها به لحاظ ترتیب تاریخی و نیز تکراری بودن برخی از پژوهش های چاپ شده در این سه مجلد، از مواردی است که محقق را در استفاده از این منبع، با مشکل روبرو می کند؛ البته گزارش هایی که به

نقل از امثال مشه یشای در شهرهای مختلف ایران و در ارتباط با جامعه یهود ایران ، صورت گرفته ، از اهمیت ویژه ای برخوردار است.

از آنچه که گفته شد ، بر می آید ، که تقریباً ، هیچ کار تحقیقی جامع و مانع و یکدستی در مورد تاریخ یهودیان ایران و تعامل و مناسبات آنها با شیعیان کشور در چند قرن اخیر ، صورت نگرفته است . پژوهش هایی که به عمل آمده ، بیش تر در قالب مقالات کوتاه و در مورد یکی از ابعاد تاریخ یهود ایران و یا یک برهه تاریخی خاص و یا یک شهر و منطقه خاص بوده است.

در مورد مسیحیان ایران و سرگذشت تاریخی آنها در این سرزمین ، به جز سفرنامه ها و آثار به جا مانده از نمایندگان و سفرای خارجی حاضر در کشور ، آثاری نیز از مؤلفان مسیحی ایرانی به جا مانده ، که از جمله آنها می توان به کتاب های رایین و هارتون درهوهانیان اشاره کرد. درهوهانیان در کتاب «تاریخ جلفای اصفهان» ، به تفصیل ، تاریخ آرامنه ایران را ، از زمان شاه عباس تا عهد ناصری ، بررسی می کند و به جز نقل حوادث تاریخی ، به تشریح کلیساها و ابواب مختلف آنها در میان آرامنه ، بررسی املاک و مستغلات آنها و درآمد و مداخل شان و بالاخره معرفی خاندان های سرشناس ارمنی می پردازد. این اثر نیز ، در بسیاری از موارد ، نگاه تک بعدی و مغرضانه داشته و توجهی به پیوند جوامع مسیحی و مسلمان ندارد . به طور کلی ، نمی توان اثری را یافت که مناسبات اقلیت های دینی را بایکدیگر و یا با جامعه اکثریت مسلمان بررسی کند و از مجرای این بررسی ، به تطبیق و مقایسه اوضاع آنها پرداخته و جایگاه شان را در جامعه ، به طور واقعی ، تعریف کند. رهیافت هیچ کدام از این آثار ، کاملاً برون دینی و غیرمغرضانه نیست ، در حالی که انتظار می رفت ، این مؤلفان ، با کنار گذاشتن عقاید و باورهای شخصی و با استدلال و استناد صرف به واقعیات تاریخی ، سرگذشت حقیقی و یا نزدیک به واقع جوامع یهودی و مسیحی ایران را به تصویر بکشند. در واقع ، مورخان و محققان مسیحی و یا یهودی به عنوان قشر فرهیخته و اندیشمند ، ارتباط چندانی با اقشار متوسط و یا ضعیف جامعه نداشته اند ، در حالی که محکم ترین پیوندهای میان جوامع یهودی ، مسیحی و مسلمان در میان همین اقشار جامعه به وجود آمده است. پژوهش حاضر برای خلق تصویری همه جانبه از اوضاع اقلیت یهودی و مسیحی کشور و بررسی مناسبات احتمالی میان این دو گروه و جامعه شیعی ایرانی ، به بررسی و ارزیابی منابع و کتب مختلف پرداخته و در

حد امکان ، به دور از باورها و عقاید شخصی و فردی، حوادث تاریخی را مورد تحلیل قرار داده است.

3. ضرورت تحقیق

با توجه به مطالب پیشین و تبلیغات و شایعاتی که در طول این پنج سده، بویژه در دهه های اخیر ، در مورد آزار و فشارهای وارد آمده بر جوامع مسیحی و یهودی در ایران، گسترش یافته و تلاش های جهت داری که از سوی مورخان یهودی و یا ارمنی، برای ارائه تصویری مظلومانه و ستمدیده از این دو اقلیت، صورت گرفته، بررسی نقادانه و ارزیابی حوادث تاریخی مربوط به این جوامع و نیز بررسی و مطالعه مناسبات دوستانه و خصمانه آنان با شیعیان ایران ، ضروری به نظر می رسد.

شیعی شدن حکومت ایران از عصر صفویه به بعد، اعمال فشار علیه غیر شیعه ها و شکل گیری نخستین حکومت ملی در ایران ، پس از ورود اسلام به این سرزمین ، اقلیت های دینی را در موقعیت خاصی قرار داده بود ؛ فشارهایی که آنها از سوی حکومت ، روحانیت و مردم متحمل می شدند ، از یک سو و موقعیت مناسبی که به دلیل حاکمیت دولت مستقل و مقتدری چون صفویه برای آنها و دیگر ایرانی ها به وجود آمده بود، از سوی دیگر، بررسی تاریخ این دو گروه را در ایران عصر صفوی ، پیچیده ساخته است. برای از میان برداشتن بسیاری از ابهاماتی که در ارتباط با تاریخ جوامع یهودی و مسیحی در ایران وجود دارد، بررسی منابع تاریخی مختلف و تحلیل داده های تاریخی، ضرورت دارد.

ذهنیت منفی و دشمنی های دیرینه میان گروه های مسلمان و یهودی و یا حتی مسیحی و عدم معاشرت آنها با یکدیگر، موجب شد ، مورخان و اندیشمندان مسلمان اقبال چندانی نسبت به ثبت و ضبط تاریخ این دو اقلیت نداشته باشند و تا حد امکان از آنها اجتناب کنند و دوری و انزوای آنها از هم، به تاریک ماندن زوایای تاریخ مناسبات و روابط آنها انجامیده است؛ بنابراین ضروری است برای رفع تمام این ابهامات و دستیابی به تصویری واقع بینانه از تاریخ این سرزمین و رفع بسیاری از سوء برداشت ها و کژفهمی ها ، پیوند جوامع یهودی ، مسیحی و شیعی مورد توجه و تحقیق قرار گیرد